

Hospodářská, společenská, církevní a správní struktura českých zemí v době knížecí

Ke vzniku české státnosti docházelo už v 9. stol., ovšem tento proces leží mimo písemné a archeologické prameny, proto všechny pokusy o jeho interpretaci budou mít vždy jen hypotetickou povahu. Na to, proč se vůbec státy začaly vytvářet, existuje několik názorů. První můžeme označit jako pohled podmiňující vznik státu ekonomickými faktory – určitá společenská jednotka je schopna produkovat nadvýrobek a její řídicí elity dokáží tento nadvýrobek odčerpávat a používat pro zabezpečování struktur veřejného života plnící veřejnoprávní funkce, především obranné, jurisdikční a také duchovní. Marxistická představa chápala stát jako násilím organizované seskupení. Další představy vlastně předestírají, že Čechové vytvořili stát jaksi „automaticky“, počet knížat se snižoval až na jednoho, moc se tak soustředila v rukou čím dál nižšího počtu lidí, ovšem to neobstojí, pokud porovnááme situaci s nám blízkými jinými západními Slovany, kde stát nevznikl.

Odhaduje se, že na počátku 2. tisíciletí mohlo v Čechách žít asi 680 tisíc obyvatel, k roku 1200 se už odhaduje 1 235 tisíc obyvatel. Archeologické nálezy vynášejí na povrch neustále nová lidská sídliště z období 9.-10. století. Obraz země pokryté lesem, kde jen tu a tam prosvítala v potu tváře vyklučená políčka, tak ustupuje představě výraznější lidské přítomnosti na březích Vltavy, Labe a Ohře.

V rámci správy přemyslovského státu v době knížecí často mluvíme o tzv. středoevropském modelu. Podobný model panoval i v Polsku a v Uhrách, jeho pojítkem byla Velká Morava. Opíral se o hradeckou soustavu. Na každém přemyslovském hradě sídlil hradecký správce, od 12. století se mu říkalo kastelán. V rukou kastelána se sbíhala celá řada pravomocí - vybíral dávky, částečně je přerozděloval, shromažďoval hotovost a odváděl ji knížeti; měl rovněž soudní pravomoc (panovník objížděl jednotlivé hrady a v mezidobí soudil hradecký správce). Hradecká centra měla nejen organizační, ale samozřejmě i vojenský význam. Model počítá s tím, že dokud titul kastelána uděloval kníže, udržoval se systém v chodu, když se tato funkce začala dědit, začala se vytvářet budoucí panství nejvýznamnější šlechty. Zárodky panství souvisí s tzv. vlastnickými kostely. Rodící se šlechta postupně legitimizovala úchvaty z přemyslovského majetku jejich budováním (nemohli ještě stavět hrady, regál na jejich stavbu držel zeměpán). Tyto kostely sloužily jako pokladnice daného velmože, a stávaly se dominantou opevněných dvorců – např. sv. Jakub u Kutné Hory. Významný zisk společenského statusu sebou neslo zastávání úřadů. Podle místa výkonu úřadu rozlišujeme dva typy: buď dvorské úřady (pobyt v blízkosti knížete, např. jako mistr kuchyně, mečník, jídlonoš, lovcí) nebo hradecká beneficia (zdržování se na některém z hradů, nejvýznamnější kastelán).

Kromě středoevropského modelu se v literatuře často setkáme i s termínem služební organizace, což je ovšem koncepce, od níž se dnes čím dál více historiků odklání. V 60. letech 20. století s ní vystoupili Dušan Třeštík a Barbara Krzemieńska. Důkazy pro jejich existenci jsou hledány v topomastice - osady s toponymy řemesel svých obyvatel – např. Vinaře, Hrnčíče, Mýdlovary, Kuchary, Zlatníky atd., celkem u nás bylo napočítáno kolem 130 takovýchto místních jmen. Dnes jsou vznášeny archeologické námitky - neexistuje dostatek důkazů pro tak výrazné zaměření na jednu oblast, komplikovaný by byl i dohled nad řemeslníky.

Ekonomika prvních Přemyslovců už byla schopna vyprodukovat nadvýrobek a obchodovat s ním na domácích i zahraničních trzích, většinou šlo ale o suroviny. Další, na všech trzích vyhledávanou komoditou byli otroci, získávání pomocí vojenské expanze. Zdroj bohatství, dřeva, kožesin, medu, představoval hvozd.

Hlavní mocenskou oporu přemyslovské politiky představovaly družiny jednotlivých členů rodu. Šlo o skupiny zkušených bojovníků, kterým jejich páni zajišťovali úplné zaopatření a výměnou za to vykonávali jejich rozkazy. Ibrahim ibn Jakob ve své zprávě o návštěvě střední Evropy zaznamenal, že Měškova družina čítala 3000 lidí.

Podívejme se nyní na duchovní život, venkov zřejmě ještě stále patřil víře předků, o původním slovanském náboženství toho ale příliš nevíme. Zhruba od roku 900 hraje v prostředí českých elit hlavní roli křesťanství. Čechy původně spadaly pod působnost řezenské diecéze, v 70. letech 10. století bylo ustanoveno pražské biskupství. Církevní správu zajišťoval velkofarnostní systém – velkofarnost tvořil hradecký kostel a obvod jeho působnosti, v čele velkofarnosti stál arcikněz, který dohlížel na náboženský ritus (reálně ale neměl příliš pravomocí). Prostor mezi hradeckými kostely postupně zaplňovaly další kostely, zakládané ze soukromé iniciativy světských i církevních velmožů.

Doporučená literatura

- GRAUS, František: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. 1. díl. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do 1. poloviny 13. stol. Praha 1953.
- CHARVÁT, Petr: Zrod českého státu. Praha 2007.
- KALHOUS, David: České země za prvních Přemyslovců v 10.–12. století I. Čeled' sv. Václava. Praha 2011.
- KLÁPŠTĚ, Jan: Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2005.
- KRZEMIENSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan: Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě. Čechy, Polsko, Uhry v 10.-11. století, Československý časopis historický 27 (77), 1979, s. 113-130.
- KUBÍN, Petr: Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis. Praha 2000.
- MACEK, Josef: Česká středověká šlechta. Praha 1997.
- MACHÁČEK, Jiří: Středoevropský model a jeho archeologické testování, Český časopis historický 106, 2008, s. 598-626.
- MAUR, Eduard a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1996.
- NODL, Martin – WIHODA, Martin (edd.): Šlechta moc a reprezentace ve středověku, Praha 2007.
- PETRÁČEK, Tomáš: Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.-12. století. K poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí. Praha 2003.
- PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: Rolník v evropské tradiční kultuře. Praha 2000.
- SMETÁNKA, Zdeněk: Legenda o Ostojovi. Praha 2004.
- TŘEŠTÍK, Dušan: Cesta Ibrahima ibn Jakuba do Prahy v roce 966. Dějiny a současnost, 5, 1992, s. 9-13.
- WIHODA, Martin: Morava v době knížecí 906-1197. Praha 2010.
- ŽEMLIČKA, Josef: Čechy v době knížecí. Praha 1997.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlíte pojem středoevropský model raně středověkého státu.
2. Která z koncepcí fungování přemyslovského státu v raném středověku využívá jako jeden z hlavních argumentů toponyma?
3. Kdo stál v čele hradišť v rámci hradecké soustavy a jaké měl pravomoci?
4. Proč se dnes začíná upouštět od představy služebné organizace?
5. Vysvětlíte pojem vlastnický kostel.
6. S jakými komoditami přemyslovský stát v raném středověku obchodoval?
7. Co to byla družina?
8. Podle místa výkonu rozlišujeme dva typy raně středověkých úřadů (beneficií), jaké to jsou?
9. Jak u nás byla zpočátku organizována církevní správa?
10. Pod které biskupství spadaly Čechy do vzniku pražského biskupství?

Doplňující texty

1. Relace Ibrahima ibn Jakoba (966)

Země Slovanů táhnou se od moře Syrského až k Oceánu směrem severním. Některé kmeny ze severu zmocnily se však jejich (tj. slovanských) zemí a setrvávají až do nynějška mezi nimi. Mezi Slovany jsou četné kmeny rozdílné od sebe. V dávných dobách byli sjednoceni pod jedním králem, jehož titul byl Máchá. Ten byl z kmene, zvaného Velítábá a tento kmen je u nich ve velké vážnosti. Pak se však dostali mezi sebou do rozepří a zanikl jejich (dřívější) řád. Jejich kmeny utvořili různé skupiny a nad každým kmenem vládne zvláštní král.

Nyní mají čtyři krále: krále Bulharů, krále Bújislava, vládce Frága, Bújima a Kráková, dále krále Meško, vládce severu a Nákúna na nejzazším severu. Se zemí Nákúna sousedí na západě Saksún a část Marmánu. V jeho zemích je lacino a jsou bohaté na koně, kteří jsou odtud vyváženi do jiných zemí. O Čechách a Praze hovoří Obájím takto: A co se týče země Bújislava, tedy její délka od města Frága až k městu Kráková rovná se cestě tří týdnů a hranicí po celé délce se zemí Turků. Město Frága je vystavěno z kamene a vápna a je největším městem co do obchodu. Přichází sem z města Kráková Rusové a Slované se zbožím. A z krajin Turků muslimové, židé a Turci rovněž se zbožím a obchodními mincemi. Ti vyváží od nich otroky, cín a různé kožišiny. Jejich země je nejlepší ze severu a nejzásobenější v potravinách. Prodává se tam za jeden kírát tolik pšenice, že vystačí člověku na měsíc a za tutéž cenu tolik ječmene, kolik vystačí jezdcům na 40 dní a dále za tento kírát deset slepic. V městě Frága vyrábí se sedla, uzdy a tlusté štíty, kterých se užívá v těchto zemích. V zemi Bújima zhotovují se též lehké šátky z tenké tkaniny v podobě síťky, které neslouží k ničemu. Cena těchto je u nich stálá: 10 šátků za jedenkrát. Jimi obchodují a provádějí směnu mezi sebou. To je jejich jmění a hodnota všech věcí, za ně získávají pšenici, mouku, koně, zlato, stříbro a všechno ostatní. Zvláštní je, že obyvatelé země Bújima jsou snědí, černých vlasů, zatímco světlý typ je u nich řídký.

Dále praví Ibráhím ibn Jákúb o Slovanech všeobecně: Slované jsou vcelku odvážní a stateční a kdyby nebyli roztrženi na množství kmenů a oddělených skupin, žádný národ by je nezdolal silou. Obývají země nejbohatší co do úrodnosti a nejvíce zásobené potravinami. Slované se pilně věnují zemědělství a výrobě věcí nutných pro obživu a převyšují v tom všechny ostatní národy severu. Jejich zboží jde po zemi i moři do Ruska a Cařihradu. V žádné ze severských zemí nevzniká hlad následkem nedostatku deště a z trvalého nahromadění vod. Sucho není u nich zhojbné, neboť nikdo, kdo tím je postižen, se jej nebojí pro dostatečnou vlhkost jejich zemí a velkou zimu. Sadbu provádějí ve dvou ročních obdobích, v létě a na jaře a mají dvojí žně. Nejvíce se pěstuje proso. Zima je u nich zdravá, i když velmi silná, horko však je pro ně zhojbné. Neodvažují se proto podnikat cestu do země Lankobardija pro sílu tamějších veder, které způsobují, že hynou. Mezi Slovany jsou všeobecně rozšířeny dvě choroby, takže jen málokdo je jedné z nich ušetřen. Jsou to dva druhy vyrážek: spalničky (nebo spála) a vředy (?). Slované se vyhýbají požívání kuřat, protože se domnívají, že podporuje spalničky; avšak jedí hovězí maso a husy, které jim vyhovují. Slované se odívají do širokých oděvů, pouze manžety rukávů jsou úzké. V jejich zemi se vyskytuje podivný pták, který je na hřbetě zelený a který opakuje všechno co slyší z hlasů lidí a zvířat; někdy se ho podaří chytit a podnikají na něj lov. Ve slovanském jazyce se nazývá sbá. Kromě toho žije tak také divoký kur, který se nazývá slovansky tetrá. Má chutné maso a jeho hlas lze slyšet z vrcholů stromů na vzdálenost paprasangu i dále. Jsou dva druhy: jeden černý a druhý pestrý, který je krásnější než páv. Slované mají různé druhy strunných i dechových nástrojů. Délka jednoho jejich dechového nástroje obnáší více než dva lokte, strunový nástroj má osm strun a jeho spodní strana je plochá, nikoli vypouklá. Jejich nápojem i vínem je med.

Pramen: VESELÝ, Zdeněk (ed.): Dějiny českého státu v dokumentech. Praha 2012.

A co se týče země Měškovy, je nejrozsáhlejší ze všech slovanských zemí. Oplývá chlebem, masem, medem a rybami. Měšek vybírá poplatky v dobré berné minci, které jdou na žold pro jeho lidi, neboť každému z nich připadá měsíčně z týchž peněz určená suma. Má tři tisíce vojáků v brněné zbroji, a jsou to takoví bojovníci, že stovka jich má stejnou hodnotu, jako deset stovek jiných. Dává těmto lidem také oděv, koně a vše, co jen potřebují. Narodí-li se

kterémukoliv z nich dítě, Měšek ihned nařídí vyplácet děťátku ode dne narození na výživu – ať je to chlapec nebo děvče. Když dítě doroste, mladíka v oné době žení, a předává za něho otci snoubenky dar; dívku pak provdává, a jejího otce rovněž obdaruje. Svatební dar je totiž u Slovanů velmi vysoký a tento jejich zvyk je podobný zvyku Berberů. Z těchto důvodů se u nich narození dvou nebo tří dcer pokládá za zdroj bohatství, narození dvou chlapců se však stane příčinou chudoby. Měškův stát hraničí od východu s ar-Rūs.

Pramen: LUTOVSKÝ, Michal: Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I. Praha 2006.

II. Úryvek z Brunonova Života svatého Vojtěcha (přelom 10. a 11. století)

Šlapal svět nohama svýma i podřídil svobodnému duchu radosti pozemské nesa se nadějí svou k nebi pomiječného namáhání nepocítil. Vždy utíkal odtud, kam tíhlo tělo, vši silou spěchal tam, kam volal duch. Dobře žil, dobře učil; od toho, co ústy učil, nikdy skutky se neuchyloval. Ale lid byl tvrdošíjný; hověcí naruživostem brali ženy z příbuzenstva pokrevného a beze všeho zákona, živi jsouce trvali v mnohoženství; křesťanské zajatce prodávali nevěřícím a židům; pletouce pojmy náboženské světili svátky, ale dni postních, hověcí žádostem svým, nikterak si nevšimli. Sami pak kněží brali ženy veřejně, biskupa tomu se protivícího nespravedlivě nenáviděli, a u kterých kdo nalezali ochrany, velmože zemské proti němu bouřili. Čím více se namáhal, tím více rostl odpor proti němu; když konečně zlo stále se vyskytující přemoci a do sítě pravého náboženství nikoho více chytiti nemohl, uznal svatý biskup toho potřebu, aby místo své opustil.

Pramen: EMLER, Josef (ed.): Fontes Rerum Bohemicarum. T. I. Praha 1873.